

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Уварова О.О.,
НУ “Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого”,
к.ю.н., асистент кафедри теорії держави і права

НОРМИ МАТЕРІАЛЬНОГО І ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ СПІВВІДНОШЕННЯ

Регулювання суспільних відносин потребує не тільки встановлення певних стандартів, взірців поведінки (матеріальних норм права), але й зумовлює необхідність встановлення процедур, за якими вони можуть бути реалізовані (процесуальних норм права).

Отже, якщо матеріальні норми права встановлюють сам варіант поведінки шляхом гарантування прав, закріплення обов'язків чи заборон, то процесуальні — вказують на послідовність дій з їх втілення у життя, розкривають процедуру реалізації можливої або належної поведінки.

В юридичній науці відсутній загально визнаний підхід до розкриття співвідношення матеріального і процесуального права. Існуючі погляди з цього питання у загальному вигляді можна розділити на такі:

1. Система права переважно складається з матеріальних норм. Процесуальними нормами слід визнавати лише ті правила поведінки, що утворили самостійні галузі права, спрямовані на встановлення процедури здійснення судочинства. За такого підходу процесуальне право представлене такими галузями як цивільне процесуальне, господарське процесуальне, кримінальне процесуальне право і адміністративне процесуальне право, що регламентує порядок здійснення адміністративного судочинства.

2. Процесуальні норми права розглядаються як правила, що встановлюють не тільки судову, але й адміністративну (тобто коли спір про право розглядається не судом, а органом виконавчої влади, що в системі державних органів займає більш високу позицію, ніж орган, рішення або дія якого оскаржується) процедуру вирішення юридичного конфлікту.

3. Процесуальне право розглядається як система правил поведінки, якими регламентується будь-яка процедура правозастосування, незалежно від підстав, що зумовили необхідність в цій правовій формі діяльності (вирішення спору про право, встановлення юридичного факту тощо).

4. Процесуальне право розглядається як система норм, що встановлюють порядок не тільки правозастосовної, але будь-якої

правової форми діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування (зокрема, порядок надання роз'яснень норм чинного законодавства органами державної влади, порядок видання нормативно-правових актів та інше).

5. Процесуальне право представляє собою систему норм, що встановлюють порядок реалізації прав та обов'язків учасників суспільних відносин – як у тих випадках, коли в процесі реалізації приймає участь уповноважений орган державної влади або місцевого самоврядування (наприклад, порядок реалізації права на пенсію, в якому приймає участь орган Пенсійного фонду України), так і у випадках, коли відбувається реалізація норм права поза участю будь-яких владних суб'єктів (прикладом може слугувати порядок укладення господарського договору: Господарський кодекс України передбачає, в який спосіб може бути запропоновано укласти договір, в які строки може бути надана відповідь на таку пропозицію та інші процедурні моменти).

6. Процесуальне право регламентує не тільки процес реалізації норм матеріального права, але й процес нормотворчості, тобто процедури, результатом якої внаслідок проходження певної послідовності дій стає прийняття та набрання чинності актом, що закріплює норми права.

Найбільш повно співвідношення матеріального і процесуального права розкривається саме за останнього з наведених підходів. Процесуальне право не тільки визначає порядок діяльності суду чи інших правозастосовних органів, ним охоплюється будь-яке правило поведінки, що опосередковує процедуру встановлення або реалізації норм матеріального права. Наприклад, у трудових відносинах процесуальні приписи регламентують порядок укладення трудового договору, накладення дисциплінарного стягнення, порядок вирішення трудових спорів та ін. За чітко встановленою процедурою відбуваються формування органів держави та місцевого самоврядування, прийняття та введення в дію законів та підзаконних нормативно-правових актів. Для цивільних правовідносин характерною є процедура створення юридичної особи, її ліквідації чи реорганізації, процедура укладення договору, внесення до нього змін чи розірвання тощо. За єдиними процесуальними правилами відбувається реалізація наглядових та контрольних повноважень органів державної влади.

Отже, головним призначенням процесуального права є встановлення порядку реалізації матеріальних норм права. При цьому йдеться як про норми, якими передбачено нормотворчі, правозастосовні та інші владні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, так і про норми, що передбачають процедуру реалізації норм матеріального права поза

участю владних суб'єктів (прикладом може слугувати порядок укладення господарського договору).

Важливо пам'ятати, що матеріальне право має пріоритет перед процесуальним. Це проявляється, зокрема, в тому, що відсутність відповідної процедури не може стати підставою для відмови в задоволенні правових можливостей фізичної або юридичної особи. Наприклад, не можна відмовити людині в отриманні пенсії, на яку вона має право, мотивуючи відсутністю порядку її видачі. У разі відсутності необхідної процедури фактично йдеться про недобросовісне виконання державою в особі її органів покладених на них зобов'язань. При зверненні до суду за захистом своїх прав, особа має його отримати в такій ситуації.

У зворотній ситуації, якщо на фізичну чи юридичну особу приватного права покладено обов'язок, проте не передбачено механізму його реалізації, відповідальність за невиконання такого обов'язку не повинна наставати. Так, наприклад, якщо уявити ситуацію, що на кожного платника податків покладено обов'язок подання звітності до податкових органів в електронній формі, але при цьому не передбачено процедуру такого звітування, платник податків не може бути притягнутий до відповідальності за подання звіту в письмовій, а не електронній формі.

Якщо ж наявна матеріальна норма, що уповноважує суб'єкта владних повноважень на здійснення певних дій, проте відсутня необхідна процедура їх реалізації, що призводить до невизначеності правового становища фізичної або юридичної особи, суб'єкт владних повноважень має відмовитися від їх реалізації до встановлення відповідної процедури. Так, наприклад, Закон України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII (в редакції Закону України від 02.06.2011 р. № 3458-VI), зокрема, передбачає, що роботодавці мають здійснювати фінансування охорони праці своїх працівників. За порушення вказаних вимог встановлено штраф. Державна служба гірничого нагляду і промислової безпеки України, на яку покладено контроль в сфері охорони праці, визнала, що механізм стягнення штрафу за порушення законодавства про охорону праці з юридичних та фізичних осіб не діє, оскільки на сьогодні відсутній порядок його нарахування та стягнення.

В цілому процесуальні норми дозволяють забезпечити більшу визначеність правового регулювання шляхом закріплення певних чітко встановлених процедур, через які суб'єкти права отримують можливість ознайомитися з тим, які вимоги до них висуває чинне право, реалізувати норми права, звернутися за захистом порушеного права, гарантованого матеріальним правом.